ARAP GRAMERİNDE CÜMLE ANLAMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ BAKIMINDAN BAZI NASB DURUMLARINA İLİŞKİN FİİL TAKDİRİ SORUNU

-Süheylî'nin "el-Mansûb bi'l-Kasd" Önerisi Bağlamında-

Bünyamin Aydın*

Öz

Dilsel birimlere ait farklı i'râb durumlarının gerekçelendirilmesine ilişkin genel bir çabayı ifade eden âmil teorisi, özellikle iki açıdan eleştirilere hedef olmuştur. Bu eleştirilere göre âmil teorisi hem nahvi zorlaştırmakta hem de beraberinde getirdiği takdir sistemiyle dilin biçimsel ve mantıksal yapısına uygun düşmeyen ifade biçimleri üretmektedir. Takdir olgusunun söz konusu edildiği alanlardan biri, nahiv kitaplarında fiili mahzûf mef'ûller olarak nitelendirilen ifadelerdir. Nitelemedeki mahzûf fiil ifadesi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Süheylî, "sübhân" masdarıyla kurulmuş cümlelerde gerçekleştirilen fiil takdirlerinin yapısal ve anlamsal sorunlara yol açtığı görüşündedir. Ona göre takdir, dil dizgesinin onaylamadığı bir hazif türünü öngörmekte ve inşâî ifadelerin bazı anlamsal özelliklerinin kaybolmasına neden olmaktadır. Arapların "sübhânallâh" sözünü bir taaccüb ifadesi olarak kullanmaları göz önüne alındığında ifadenin fiil takdiri yoluyla ihbârî bir cümleye dönüştürülmesi, eleştiriye açık hale gelmektedir. Bunun yanı sıra "sübhân" masdarının sahip olduğu ayırıcı özelliklerin cümlenin türü üzerindeki belirleyiciliği ve ikili cümle tasnifinin bu konudaki yeterlilik düzeyi, değerlendirilmesi gereken konular olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmada fiil takdirinin dilin kullanımsal gerçekliğiyle ne ölçüde bağdaştığı, gramatik çözümlemenin hangi anlamsal sonuçları doğurduğu ve ifadede ne tür değişikliklere yol açtığı gibi sorular, Süheylî'nin "el-mansûb bi'l-kasd" terimi üzerinden ve "sübhân" masdarı özelinde cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Süheylî, Gramatik Çözümleme, Anlam, Takdir.

THE PROBLEM OF TAQDĪR REGARDING SOME I'RĀB CASES IN ARABIC GRAMMAR IN TERMS OF ITS EFFECTS ON SENTENCE MEANING

-In the Context of Suhaylī's Suggestion "al-Mansūb bi'l-Qasd"-

Abstract

The theory of āmil that expresses a general effort to provide justification to the different i'rāb cases belonging to the linguistic units has been criticized especially from two points. According to this criticism, the theory of āmil makes the Arabic grammar difficult, as well as generates

* Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, bunyaminaydin@sdu.edu.tr

expression forms which disagree with the formal and logical structure of the language due to "taqdīr" system brought with the theory. One of the fields in which the fact of taqdīr takes part, are the expressions described in the classical Arabic grammar books as objects of ellipted verbs. The expression of ellipted verb is the starting point for this study. Suhaylī thinks that the taqdīr practises on the sentences constructed with the word "subhān" cause some structural and semantic issues. According to him, taqdīr dictates a type of ellipsis disapproved by the language system and causes disappearance of some semantic features of the subjunctive sentences. Considering that Arabs use "subhānallāh" as an exclamatory sentence, transforming this exclamation into an indicative mood by the way of taqdīr system becomes open to criticism. In addition to this, the decisiveness of the distinctive features of the word "subhān" on the sentence type and the level of competence for the binary sentence classification in Arabic grammar are the topics needed to be evaluated. In this study, to what extent taqdīr is complying with the linguistic performance, which semantic results might come to exist and what kind of transformations are generated in the sentence by grammatical analysis are the questions aimed to be answered through the Suhaylī's term "al-mansūb bi'l-qasd" and in the context of the word "subhān".

Key Words: Suhaylī, Grammatical Analysis, Meaning, Taqdīr.

1. Giriş

"Klasik Arap grameri, mevcut haliyle Kur'an'ı yorumlamak için yeterli midir? Sanıyorum hayır."[1] Tâhâ Hüseyin, bu ifadeleri Kur'an'da üçüncü şahıs zamirlerinin kullanımını incelediği çalışmasında, gramatik kural ile dilsel edim arasında öngörülen uyum bağlamında dile getirmiştir. Bu ifadeler, nahiv kurallarının sıkı disiplinine girmeyen dil olgularına işaret etmenin yanında bir dilsel metni anlama ve yorumlama işlemlerinde gramatik çözümlemenin etkili olabileceği ön kabulünü de içermektedir.

Tarihsel süreçte farklı dilbilimsel düzeylere atıfla dil ilimleri (ulûmu'l-arabiyye), sözdizimi (tümcebilim) ve i'râb gibi kavramlara işaret edecek şekilde kullanılan nahiv, amacı açısından tanımlandığında anlam unsurundan bağımsız değerlendirmeler yapmak güçleşmektedir. Nitekim amaç söz konusu edildiğinde nahiv kavramının kapsamına ilişkin yaklaşımlar belirleyici olmaktadır. Dar anlamda bir tanımdan hareket edildiğinde amacı kelime sonlarındaki hareke değişimleri çerçevesinde sözün (mürekkeb) doğrusunu yanlışından ayırt etme olarak belirlenen ve bu haliyle sarf (müfred) ilminin karşısında konumlandırılan nahiv ilmi; terkip ve üslûba ilişkin hususları, işlevsel-gramatik anlamları (meâni'n-nahv el-vazîfiyye), hazif, takdim-tehir ve kasr gibi sözdizimsel olguları kapsayacak şekilde tanımlandığında hedef, anlamın üretilmesi ve doğru bir biçimde aktarılması olarak belirlenmektedir. Böylece nahiv; dilin ses, biçim, sözdizimi ve anlam dizgelerinin tümüyle ilişkili bir dil ilimleri bütününe gönderimde bulunmaktadır.[2] Bu bağlamda nahiv; başta i'râb olmak üzere tüm gramatik hususlarda Arap kelamının tarz ve usulünün takip edilmesi olarak görülmüş ve amaç, Arap olmayanların

---

1 Tâhâ Huseyn, "İstihdâmu Zamîri'l-Gâib fi'l-Kur'ân ke İsmi İşâra", *Mine'ş-Şâtıi'l-Âhar Kitâbâtu Tâhâ Huseyn el-Feransiyye*, Çeviren: Abdurreşîd es-Sâdık Mahmûdî, el-Merkezu'l-Kavmî li't-Terceme, Kahire, 2008, 156.

2 Muhammed Hamâse Abdullatîf, *en-Nahv ve'd-Delâle*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2000, 25; Mücellî Muhammed Ahmed Kerîrî, *Devru'n-Nahv fi't-Tevcîhi'd-Delâlî min Hilâli Şurûhi Dîvâni'l-Hamâse fi'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî*, Kahire Üniversitesi, Dâru'l-Ulûm Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahire, 2010, 1-2.

fesahat konusunda Araplara yetişmelerini sağlamak olarak belirlenmiştir.[3] Buradan hareketle İbn Cinnî (ö. 392/1002), *el-Hasâis* adlı eserini yazmaktaki amacının ref‘, nasb, cer ve cezm gibi i‘râb durumlarını izah etmek olmadığını, kitabını anlama ait hususiyetleri ortaya çıkarma üzerine kurguladığını ifade etmektedir.[4] Anlam ve amaç üzerinde yoğunlaşan bu vurgu, Şâtıbî (ö. 790/1388)'nin Sîbeveyh (ö. 180/796) ve eseri hakkındaki değerlendirmelerinde de görülmektedir. Buna göre *el-Kitâb*'da hem lafız hem de anlama ilişkin tasarruf biçimleri söz konusu edilmiş, konular gramatik kategorilere ait i‘râb durumlarıyla sınırlı tutulmamış, sonradan meânî ve beyân başlıklarında ele alınacak konulara da yer verilmiştir.[5] Bu açıdan bakıldığında nahiv ilmini i‘râb olgusundan ibaret görmek olanaksızdır. Böyle bir yaklaşım, nahvi sınırlandırmak ve onun dilsel metni anlama ve yorumlama süreçlerindeki rolünü görmezden gelmek demektir.[6]

Dilsel birimlere ait farklı i‘râb durumlarının temellendirilmesine ilişkin genel bir çabayı ifade eden âmil teorisine yöneltilen eleştirilerde bu teorinin hem nahvi zorlaştırdığı hem de beraberinde getirdiği takdir sistemiyle Arap dilinin cümle yapısına uygun düşmeyen ifade biçimleri ürettiği belirtilmektedir.[7] Eleştiriye konu olan takdir olgusunun söz konusu edildiği alanlardan biri, nahiv kitaplarında fiili mahzûf mef‘ûller[8] olarak nitelendirilen ifadelerdir. Nitelemedeki mahzûf fiil ifadesi, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada hazif olgusundan hareketle söz konusu ifadelere ait nasb durumlarını açıklamak üzere fiil takdirinde bulunmanın dilin edimsel gerçekliğiyle ne ölçüde bağdaştığı ve hangi anlamsal sonuçları doğurduğu gibi sorular, Süheylî (ö. 581/1185)'nin "el-mansûb bi'l-kasd" terimi üzerinden ve "sübhân" masdarı özelinde cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

2. İhbâr-İnşâ Karşıtlığı ve İbn Madâ'nın Mahzûf Âmil Tasnifi

Arap dilinde cümle, anlamı bakımından ihbâr ve inşâ türlerine ayrılmaktadır. İhbârî cümleler, doğruluk değerine sahip bildirim cümleleridir. Buna göre doğru veya yanlış şeklinde nitelendirilebilecek yargılara sahip cümleler ihbârî, bunun dışındaki cümleler ise inşâî[9] cümleler olarak adlandırılır.[10] İhbârî cümleler, dış dünyada mevcut olan veya mevcut olacak bir şeye delâlet ederken inşâî cümleler bu özelliğe sahip değildir. Diğer bir

---

3 İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, I-III, Tahkik: Muhamed Ali en-Neccâr, el-Hey'etu'l-Âmme li Kusûri's-Sekâfe, Kahire, 2006, I, 34.

4 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 32.

5 eş-Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerîa*, I-IV, Tahkik: Abdullah Dirâz, el-Matbaatu'r-Rahmâniyye, Mısır, ty., IV, 116.

6 Muhammed Hamâse Abdullatîf, *en-Nahv ve'd-Delâle*, 27.

7 İbn Madâ, *Kitâbu'r-Red ale'n-Nuhât*, Tahkik: Şevkî Dayf, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1947, 85-89; İbrahim Mustafa, *İhyâu'n-Nahv*, Mektebetu'l-Âdab, Kahire, 2013, 29-30.

8 İştigâl, nidâ, tahzîr ve iğrâya konu olan isimler bunlar arasındadır.

9 İnşâî ifadeler talebî ve gayr-i talebî kısımlarına ayrılmaktadır. Talebî ifadeler emir, nehiy, istifhâm, dua, arz, tahzîz, temenni, tereccî ve nidâ olmak üzere dokuza ayrılmakta; gayr-i talebî ifadeler ise mukârabe fiilleri, taaccüb fiilleri, medih-zem fiilleri, ukûd sıygaları, kasem, rubbe ve kem gibi çoğu duygusal bir tepkiyi dile getiren ifadeleri kapsamaktadır. Bkz. Abdusselâm Muhammed Harun, *el-Esâlîbu'l-İnşâiyye fi'n-Nahvi'l-Arabî*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 2000, 13-14; Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, ed-Dâru'l-Beyzâ, 1994, 244.

10 et-Teftâzânî, Sa'duddîn Mesud b. Ömer, *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, el-Matbaatu'l-Osmâniyye, İstanbul, 1304, 29; es-Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Tahkik: Şuayb el-Arnavût, Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut, 2008, 570; Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 124.

deyişle ihbârî cümleler, anlamlarını dış dünya ile olan mutabakatları ile elde ederken inşâî cümleler anlamlarını sadece kendileri sağlamaktadır.[11]

Dilsel bir ifadenin semantik açıdan anlamlandırılması, ihbârî ifadelerde söz-nesne/olgu ilişkisinin kurularak gerçekliğe ilişkin bildirimin doğruluk değerinin tespit edilmesi, inşâî ifadelerde ise söz ile ne istendiğinin belirlenip ona göre davranış biçimlerinin geliştirilmesi sürecidir. Anlamın sözlüksel, işlevsel ve bağlamsal boyutları birlikte düşünüldüğünde söz konusu sürecin bu üç anlam türünden herhangi biri olmadan tamamlanamayacağı anlaşılmaktadır. Kelimenin uzlaşıma dayanan sözlüksel anlamının, dilsel bağlamda yüklendiği gramatik işlevden doğan işlevsel anlamıyla ve diğer kelimelerle, içinde yer aldığı metinle ve sözü çevreleyen dil dışı unsurlarla ilişkisinden doğan bağlamsal anlamıyla birleşmesi sonucunda dilsel ifadenin nihai anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda inşâ terimi, dilin edilgen bir biçimde sadece dış dünyayı yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda onu oluşturmaya katkıda bulunduğunu belirtmekle belli bir varlık anlayışının dilbilimdeki tezahürü olarak görülmektedir.[12]

Bir dildeki cümlelerin hepsinin aynı özellikte olmaması, anlamın farklı içerik ve biçimler kazanmasının temelini oluşturmaktadır. Nitekim فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا âyetinin[13] çevirisinde söz konusu olan "Bu, onların kendi zulümleri yüzünden ıpıssız kalan yurtlarıdır." cümlesiyle "İşte sana, onların, kendi zulümleri yüzünden ıpıssız kalan yurtları!" cümlesi arasındaki anlam ve vurgu farkı, iki cümle arasındaki ihbâr-inşâ karşıtlığından doğmaktadır.[14]

İhbâr-inşâ karşıtlığı, gramatik çözümleme ile birlikte değerlendirildiğinde yapılacak çözümlemenin cümlenin türünde herhangi bir değişikliğe yol açmaması, öncelikli koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda İbn Cinnî, erken dönem nahiv eserlerinde münâdâ konumundaki sözcüklerin nasb durumlarına ilişkin değerlendirmeleri eleştirmektedir. Mevcut değerlendirmelerde münâdâ, mef`ûl bih olarak mukadder bir fiil ile mansûb kabul edilmektedir. İbn Cinnî'ye göre bu cümlelerde fiil takdirinde bulunmak, inşâî bir ifadeyi ihbârî bir ifadeye çevirmek demektir. Nitekim يَا زَيْدُ (Hey Zeyd!) ifadesine ilişkin أُنَادِي زَيْدًا (Zeyd'e sesleniyorum.) şeklinde bir açımlama denemesi, anlam ve vurguyu değiştirmektedir.

> "Nidâ cümlelerinde fiil izhar edilmeye kalkışılarak أَدْعُو زَيْدًا ve أُنَادِي زَيْدًا gibi takdirler yapılırsa haberî bir ifade ortaya çıkar. Haber ise doğrulanabilir veya yanlışlanabilir olandır. Hâlbuki nidâ cümlelerinde bu söz konusu olamaz."[15]

İbn Cinnî'ye göre asıl âmil mütekellimin kendisi olduğundan, burada teoriden kaynaklanan bir zorunlulukla fiil arayışında bulunmak, ifadenin anlamını değiştirdiği kadar gereksiz bir çabayı da ifade eder.[16] İbn Cinnî'nin bu söyleminde aslında genel kabule ve dolayısıyla Sîbeveyh'e bir eleştiri

---

11 İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillah et-Tâî el-Ceyyânî, *Şerhu't-Teshîl Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsıd*, I-III, Tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ-Târık Fethi es-Seyyid, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I, 35; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 29; Görgün, Tahsin, "İnşâ", *DİA*, I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, XXII, 339-341.

12 Görgün, "İnşâ", 339.

13 Neml, 27/52.

14 Âyetin öğüt ve uyarı odaklı yorumu için bkz. et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXVI, Tahkik: Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire, 2001, XVIII, 95.

15 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 186.

16 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 109-110; Şevkî Dayf, "Mukaddime", *Kitâbu'r-Red ale'n-Nuhât*, Tahkik: Şevkî Dayf, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1947, 18.

bulunmaktadır.[17] İbn Madâ (ö. 592/1196) bu eleştirinin kapsamını genişleterek takdire konu edilen mahzûf âmilleri tasnif etme yoluna gitmiştir.

İbn Madâ, nahiv bilginlerinin takdir olgusuna konu ettikleri âmilleri üçe ayırır. Bunlardan ilkinde mahzûf unsur cümlenin temel unsurlarından biridir ve muhatap açısından anlaşılabilir olduğundan îcaz maksadıyla hazfedilmiştir. Örneğin insanlara hediyeler verdiği görülen birine زَيْدًا denildiğinde bu "Zeyd'e de ver." anlamına gelir. Bu tür hazfin Kur'an'da da örnekleri vardır. Nitekim {وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا} âyetinde[18] خَيْرًا kelimesinden önceki أَنْزَلَ fiili hazfedilmiştir. Nahiv bilginlerinin söz konusu ettikleri ikinci tür hazifte hazfedildiği belirtilen unsur sözün temel bir parçası değildir. Cümle bu unsur olmaksızın tamdır ve bunun izhar edilmesi hem semantik hem de gramatik kusurlar doğurur. Örneğin أَزَيْدًا ضَرَبْتَهُ (Zeydi mi dövdün?) cümlesinde أَضَرَبْتَ زَيْدًا ضَرَبْتَهُ şeklinde muzmer bir fiil takdir etmek, İbn Madâ'ya göre delilsiz bir iddiadan öteye geçmez. Bir mefʿûl ile kullanılan ضَرَبَ fiilinin cümlede mefʿûl olarak zamir (ـه) almış olması, nahiv bilginlerinin Zeyd kelimesi için başka bir nasbedici aramalarına, bulamadıklarında da takdir yoluna başvurmalarına neden olmuştur. Böyle bir yaklaşımın temel sebebi, "Her mansûbun bir nâsıbı[19] olmak zorundadır." şeklindeki kabuldür. Bunu eleştiren İbn Madâ, أَزَيْدًا مَرَرْتَ بِغُلَامِهِ cümlesinde nasıl bir takdir yapılacağını ısrarla sorar. Ona göre bu cümle, eksiksiz olarak anlaşılmakta ve herhangi bir takdire ihtiyaç duymamaktadır. Dolayısıyla nahiv bilginlerinin yaptıkları, zorlama yorumlardan öteye geçmemektedir. Nahiv bilginlerinin dile getirdikleri üçüncü tür hazifte ise mahzûf olarak kabul edilen unsurun izhar edilmesi, sözün anlamını değiştirmektedir. Daha önce İbn Cinnî'nin de dikkat çektiği üzere يَا عَبْدَ الله cümlesini أَدْعُو عَبْدَ الله veya أُنَادِي عَبْدَ الله şeklinde takdir etmek, cümleyi inşâdan ihbâra çevirmektedir.[20]

İbn Madâ, âmil teorisine teori kendinde fâsit olduğu için değil, beraberinde getirdiği takdir, illet ve kıyas olguları nedeniyle karşı çıkmaktadır. Nitekim sözün anlamını değiştirmeyen, hemen her dilde görülen ve îcâz maksadıyla yapılan hazif türü üzerine yaptığı açıklamalar bunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla temelde iki tür haziften söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, dil olgusunun gerektirdiği, dil edimine ilişkin belirli koşul ve amaçlarla geçerlilik kazanan ve başka dilsel karineler tarafından desteklenen hazif türüdür. İkincisi ise âmil teorisinin zorladığı, dil dizgesi tarafından onaylanmayan ve anlamı biçim ve içerik yönlerinden değiştirme ihtimali taşıyan hazif türüdür.[21]

Süheylî, İbn Cinnî ve İbn Madâ'nın nidâ ve iştigâl konuları üzerinden geliştirdikleri eleştirileri, hocası İbnu't-Tarâve (ö. 528/1134)'den naklettiği "el-mansûb bi'l-kasd" kavramı çerçevesinde ele almıştır. Süheylî'ye göre münâdâ, mahzûf bir fiil ile değil, kasd ile mansûbdur. Fiil takdiri, ihbârî bir ifade ortaya çıkarmaktadır. Hâlbuki nidâ cümleleri, herhangi bir bildirim

17 İbn Madâ, *Kitâbu'r-Red*, 85-86.

18 Nahl, 16/30.

19 Nahiv bilginleri nasb, cer ve cezm durumları için yalnızca lafzî âmiller, ref durumu için lafzî ve manevî âmiller belirlemişlerdir.

20 İbn Madâ, *Kitâbu'r-Red*, 88-90. Benzer bir eleştiri getiren İbrahim Mustafa'ya göre i'râb harekelerinin söze sonradan katılan hâdis olgular olduğunu gören nahiv bilginleri "her hâdisin bir muhdise, her eserin bir müessire ihtiyacı vardır", şeklindeki hükümden hareketle i'râb durumları için âmiller aramaya başlamışlardır. Âmil teorisini bu şekilde ortaya koyduktan sonra buna aykırılık gösteren kullanımları sınâî takdir adı verilen ve i'râbı doğrulatma amacı taşıyan takdirlerle tevil etmişlerdir. İbrahim Mustafa, *İhyâu'n-Nahv*, 31, 35-36.

21 Muhammed Hamâse Abdullatîf, *el-Alâmetu'l-İ'râbiyye fi'l-Cumle beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Dâru Garîb, Kahire, 2001, 62.

kastedilmeksizin (mücerreden ani'l-ihbâr) kullanılan cümlelerdir. Süheylî, bazı nahiv bilginlerinin münâdâ konumundaki sözcüklerin nidâ edatları tarafından nasbedildiği yönündeki -âmil arayışının bir başka sonucu olan- görüşlerini de fiil takdiri konusundaki aynı gerekçeyle eleştirmektedir. Onun,

> "Bazı yorumcular, nidâ edatlarının münâdâ üzerinde doğrudan (fiil takdir edilmeksizin) âmil olduğu görüşündedirler. Bana kalırsa nidâ edatları bir seslenimden ibarettir ve münâdâ kasd ile mansûbdur. Herhangi bir bildirim amaçlanmaksızın söylenen tüm maksûd lafızlarda olduğu gibi münâdâ da kasd ile mansûbdur."[22]

ifadelerinde vurguladığı "seslenimden ibaret olma" ve "bildirimden tecerrüt" hususları, yalnızca münâdâya ilişkin değerlendirmeler olmaktan öte, "ihbâr-inşâ karşıtlığı bağlamında âmil teorisine dayalı gramatik çözümlemenin anlamsal sonuçları" şeklinde tanımlanabilecek sorun karşısında geliştirdiği çözüm denemesinin ve takdir olgusuna yönelttiği eleştirinin temel kavramları olma özelliğine sahiptir. Nitekim Süheylî, sübhân masdarının kullanımı dolayımında Arap dilindeki masdar türlerine ilişkin ayrıntılı değerlendirmelerinde de aynı kavramlar üzerinde durmaktadır.

3. Süheylî'ye Göre Masdar Türleri

Süheylî'nin masdar türleri konusundaki değerlendirmelerinin temelinde "سُبْحَانَ الله" ifadesindeki "سُبْحَانَ" masdarının mukadder bir fiil ile mansûb kabul edilmesi sorunu yer almaktadır. İfadede îcâz maksatlı bir hazif mi yoksa takdire kapalı özel bir kullanım mı söz konusudur? sorusu karşısında Süheylî, biçimsel ve anlamsal gerekçelerle ikinci seçeneği tercih etmektedir.

Süheylî, Arap dilindeki masdarları fâil ve zaman bakımından üçe ayırmıştır. Birinci grupta yer alan masdarlar, fâillerinin ve eylemin farklı durumlarının bildirilmesine ihtiyaç duyar. Fiil bu tür masdardan iştikak eder ve farklı sıygalarıyla eylemin farklı durumlarına delâlet eder. İkinci gruptaki masdarlar, eyleme ilişkin herhangi bir zaman veya durumla sınırlanmaksızın yalnızca fâilini bildirir. Bu masdarlardan da fiil iştikak eder; ancak fiilin sıygasında herhangi bir değişme görülmez. Tesviye hemzesinden veya zarfiyet anlamındaki mâ edatından sonra gelen fiiller böyledir. Örneğin لا أَفعَلُهُ مَا لاَحَ بَرْقٌ cümlesindeki مَا لاَحَ بَرْقٌ ifadesiyle mutlak olarak hades bildirilmekte ve eyleme ilişkin herhangi bir zaman ya da durum kastedilmemektedir. Fiilin mâzi sıygada oluşunun nedeni, bu sıyganın en hafif sıyga olmasıdır. Üçüncü grupta yer alan masdarlarda ise ne fâilin ne de eyleme ilişkin farklı durumların bildirilmesine ihtiyaç vardır. Mutlak olarak zikredilen bu masdarlar, sonrasındaki kelimelere muzâf olurlar. Örneğin azamet ve tenzih anlamı taşıyan "sübhânallâh" ifadesindeki sübhân masdarı, zaman ve hal gibi kayıtlardan mücerret olarak kullanılmaktadır. Mansûb oluşunun nedeni, mukadder bir fiilin mef'ûlü olması değil, bu şekilde kastedilmesidir. Aynı durum وَيْلَ زَيْدٍ وَوَيْحَهُ ifadeleri için de geçerlidir. Nitekim veyl ve veyh kelimeleri de sübhân gibi kendisinden fiil iştikak etmeyen masdarlardandır. Dolayısıyla ne fâillerinin belirtilmesine ne de herhangi bir zamanla tahsis edilmelerine ihtiyaç vardır.[23]

---

22 es-Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurahmân b. Abdillah, *Netâicu'l-Fiker fi'n-Nahv*, Tahkik: Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, 61.

23 es-Süheylî, *Netâicu'l-Fiker*, 56-57; Muhammed İbrahim el-Bennâ, *Ebu'l-Kâsım es-Süheylî ve Mezhebuhu'n-Nahvî*, Dâru'l-Beyâni'l-Arabî, Cidde, 1985, 320-321.

Süheylî'nin en dikkat çekici ifadeleri olarak nitelendirilen ve İbnu't-Tarâve dışında daha önce hiçbir nahiv bilgininden duyulmadığı belirtilen[24] bu ifadeler, onun nidâ ile ilgili değerlendirmeleri ile aynı hususa işaret etmektedir. Nidâ cümlesinin herhangi bir bildirim amaçlanmaksızın kullanılan bir ifade olduğunu vurgulayan Süheylî, sübhânallâh ifadesinin de fâil ve zamandan bağımsız olarak kullanıldığına dikkat çekmektedir. Bu durumda hem münâdâ hem de sübhân masdarı, mukadder fiil ile değil kasd ile mansûb olmaktadır.

Süheylî'nin masdar türleri konusundaki değerlendirmelerini kendisinden önce yapılan tasniflerle karşılaştırmak, fiil takdirinin anlamsal boyutuna açıklık getirmesi bakımından faydalı olacaktır. Bunun için İbnu's-Serrâc (ö. 316/929)'ın klasik anlayışı yansıtan tasnifi yeterlidir. İbnu's-Serrâc masdar-fiil ilişkisini ızhâr-ızmâr bağlamında ele almış ve üç tür fiilden söz etmiştir. Bunlardan ilki, zâhir olarak kullanılan ve ızmârı uygun olmayan (el-muzher lâ yehsunu ızmâruhû) fiillerdir. Fiilin, dil içi veya dil dışı bağlamda herhangi bir karine bulunmadan hazfedilmesi uygun değildir. Dolayısıyla, كَلِّمْ زَيْدًا kastedilerek sadece زَيْدًا demek, dil dizgesinin onaylamadığı bir kullanımdır. İkinci tür fiiller, zâhir olarak da kullanılabilen muzmer fiillerdir (el-muzmer el-musta'mel ızhâruhû). Burada bağlam ve muhatabın bilgisi önem kazanmaktadır. Nitekim bir insanı uyarmak için اِحْذَرِ الأَسَدَ الأَسَدَ denilebileceği gibi الأَسَدَ الأَسَدَ demek de mümkündür. Üçüncü grupta yer alan fiiller ise hiçbir surette izhar edilmeyen fiillerdir (el-muzmer el-metrûk ızhâruhû). İbnu's-Serrâc'a göre sübhân masdarı, bu gruba girmektedir.[25]

Fiili izhar edilmeyen masdarlara ilişkin tartışmanın bir yönü, bu ifadelerin ihbârî ifadeler olup olmadığı hususudur. Süyûtî (ö. 911/1505); "hamden", "sakyen", "ra'yen" gibi ifadelerin İbn Mâlik (ö. 672/1274)'e göre inşâî ifadeler olduğunu, Ebû Hayyân (ö. 745/1344)'a göre ise ihbârî ifadeler olduğunu belirtmektedir. Sîbeveyh'e göre de bunlar, dua anlamı taşımayan ihbârî ifadelerdir.[26] Burada dikkat çeken husus, bazı kaynakların ihbâr-inşâ karşıtlığında inşânın talebî kısımlarından biri olan dua üzerinde yoğunlaşmasıdır. Bu kaynaklarda "hamden" ve "sakyen" gibi masdarlar, "veylehû" gibi inşâî (dua) ifadelerin karşısında konumlandırılmış ve dua anlamı taşımamalarından hareketle ihbârî ifadeler olarak ele alınmıştır. Hâlbuki inşâî ifadeler, dua anlamı taşımayan (talebî olmayan) ve duygusal bir tepkiyi (ifsâh) dile getiren ifadeleri de kapsamaktadır. Bu tür ifadeler, mansûb masdarlar tartışmasında göz ardı edilmiş gözükmektedir. Dolayısıyla dua olmadığı tespit edilen bu ifadeler -başka bir inşâî ifade grubu oluşturabileceği ihtimali düşünülmeksizin- doğrudan haber olarak kabul edilmiştir. Böyle bir kabulün nedeni, fiil takdiri konusunun âmil teorisi bağlamında gramatik bir zorunluluk haline getirilmiş olmasıdır. Bu açıdan nahiv bilginlerinin önünde iki seçenek bulunmaktadır. Ya emir sıygasında bir fiil takdir edilerek inşâî bir cümle oluşturulacak ya da mazi/muzâri sıygalı bir fiil takdir edilerek haber cümlesi elde edilecektir. Süyûtî'nin "gufrânek" masdarına ilişkin,

> "… غُفْرَانَك ifadesinin nâsıbı konumundaki fiilin talebî mi yoksa haberî mi olduğu hususu tartışmalıdır. Zeccâc birinci görüştedir ve ona göre takdir 'اِغْفِرْ غُفْرَانَك'

[24] İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâi'u'l-Fevâid,* I-V, Tahkik: Ali b. Muhammed el-İmrân, Dâru Âlemi'l-Fevâid, yy., ty., 51; Muhammed İbrahim el-Bennâ, *Ebu'l-Kâsım es-Süheylî ve Mezhebuhu'n-Nahvî,* 320.

[25] İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-Nahv,* I-III, Tahkik: Abdulhuseyn el-Fetelî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1996, II, 247-254.

[26] es-Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi',* I-III, Tahkik: Ahmed Şemsuddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, II, 87-88.

şeklindedir. Zemahşerî ise fiilin haber anlamlı ve takdirin 'نَسْتَغْفِرُكَ غُفْرَانَكَ' şeklinde olması gerektiği görüşündedir."[27]

şeklindeki ifadeleri, sözü edilen gramatik zorunluluğun bir yansımasıdır. Bu zorunluluk çerçevesinde "sübhânek" veya "sübhânehû" gibi ifadelere getirilen gramatik çözümlemeler, Süheylî'nin önerisi ile karşılıklı olarak ele alınmak durumundadır.

4. Sübhân Masdarına İlişkin Gramatik Çözümlemeler ve Süheylî'nin Önerisi

Sübhânek ifadesine ilişkin -Süheylî dışındaki- yorum ve değerlendirmeleri üç başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisinde doğrudan fiil takdiri yapılmakta, ikincisinde ifadenin yalnızca anlamına değinilmekte, üçüncüsünde ise fiil yerine nidâ edatı takdir edilmektedir. Kisâî (ö. 189/805)'ye atfedilen[28] ve nahiv bilginlerince kabul görmediği belirtilen[29] son görüşe göre ifade "yâ sübhânek" şeklinde açımlanmakta ve sübhân sözcüğü, muzâf münâdâ olarak mansûb kabul edilmektedir. Burada dikkat çeken husus, ifadenin bir inşâ cümlesi (nidâ) olarak değerlendirilmesidir. Nitekim ifadenin -fiil takdiri konusuna değinmeden- yalnızca anlamının verildiği yaklaşımlarda tenzih, teb'îd ve teberri[30] anlamları yanında yine bir inşâ cümlesi olan "taaccüb" vurgusu ön plana çıkmaktadır. Örneğin Ferrâ (ö. 206/821), سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ âyetinin[31] tefsirinde,

"Kur'an, 'sübhânehû' ifadesiyle Muhammed'in, muarızlarının küfür ve şirklerinden taaccüb etmesini sağlamaktadır."[32]

ifadelerini kullanırken, sübhân masdarının hangi fiilin mef'ûlü olduğu ile ilgilenmemekte, ifadenin vurguladığı taaccüb anlamını ön plana çıkarmaktadır.

Sübhânek ifadesinin fiil takdiri yoluyla çözümlendiği değerlendirmelerde ise iki husus önem arz etmektedir. Bunlardan ilki fiilin hangi sıygada takdir edileceği, ikincisi ise sübhân masdarının fâiline mi yoksa mef'ûlüne mi muzâf olduğu hususudur. Kaynaklarda muzâri fiil tercihinin ağırlık kazandığı ve fiilin zorunlu olarak mahzûf (vâcibu'l-hazf, el-metrûk ızhâhurû) kabul edildiği görülmektedir. Buna göre sübhânek ifadesine ilişkin takdirler;

(1) أُسَبِّحُ اللهَ تَسْبِيحًا[33]

---

27 es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, II, 89.

28 en-Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, *İ'râbu'l-Kur'ân*, Tahkik: Hâlid el-Alî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2008, 33.

29 el-Halebî, es-Semîn, *ed-Dürru'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, I-XI, Tahkik: Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1987, I, 266; el-Âlûsî, Şihâbuddin es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I-XXX, Tahkik: es-Seyyid Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ty., I, 226.

30 Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I-II, Tahkik: Fuad Sezgin, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, ty., I, 36; ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, I-V, Tahkik: Abdulcelil Abduh, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1988, I, 110; ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâikı Gavâmizı't-Tevhîd ve 'Uyûni-l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, I-VI, Tahkik: Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad, 1998, I, 314.

31 Nahl, 16/1.

32 el-Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, I-III, Tahkik: Ahmed Yûsuf Necati-Muhammed Ali en-Neccâr, el-Hey'etu'l-Âmme'tu'l-Mısriyye li'l-Kitâb, Kahire, 1980, II, 94.

33 Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman, *el-Kitâb*, I-V, Tahkik: Abdusselâm Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988, I, 322.

(2) نُسَبِّحُكَ تَسْبِيحًا[34]
(3) نُنَزِّهُكَ تَنْزِيهًا وَنُبَرِّئُكَ مِنْ ...[35]
(4) تَنْزِيهًا لَكَ وَتَبْرِئَةً ...[36]
(5) تَنْزِيهَكَ عَنِ الادِّعَاءِ وَالاعْتِرَاض[37]
(6) تَنَزَّهْتَ وَتَبَاعَدْتَ مِنَ السُّوء[38]

şeklindedir. Bu takdirlerde mâzî, muzâri ve emir sıygası ihtimalleri dışında fiilin, birinci tekil şahıs ve birinci çoğul şahıs tercihleri arasında da değişkenlik gösterebildiği görülmektedir. Bunun sebebi, sübhân masdarıyla kurulan[39] cümlelerin mütekellim, muhatap ve bağlam açısından değişkenlik göstermesidir. Nitekim melekler veya insanlar tarafından söylendiği belirtilen sübhânek ifadesinde[40] söz konusu altı takdir tercih edilirken Allah'ın kendisi hakkında söylediği sübhânehû[41] veya sübhânalâh[42] gibi ifadelerde ya sadece masdar konusuna değinilmiş[43] ya da tenzih ve teb'îd gibi anlamlar verilerek[44] herhangi bir fiil takdiri yapılmamıştır. Burada anlamın ve dil içi bağlamın gramatik çözümlemenin (fiil takdirinin) önünde bir engel teşkil ettiği açıktır. Nitekim وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْض âyetinde[45] sübhânehû ifadesini "Seni tenzih ederiz." şeklinde takdir etmek, âyetin dil içi bağlamına uygun düşmemektedir. Zira bu ifadeler mütekellime (Allah'a) aittir. Dolayısıyla "Allah bir çocuk edindi dediler. Onu tesbih ederiz/ederim. Aksine göklerde ve yerde ne varsa hep onundur." şeklinde bir çeviri, ifadenin akışına uygun düşmemektedir. Burada, müşriklerin yanlış bir inancı belirtildikten sonra sübhânehû ifadesiyle bu inancın çirkinliği vurgulanmaktadır. "Allah bir çocuk edindi dediler. Onu tesbih edin." şeklinde emir sıygalı bir fiil takdiri de söz konusu vurguyu aktarmada yetersiz kalmaktadır. Doğru çözümleme, ifadedeki taaccübü, inkârı, teberrîyi ortaya koyacak şekilde olmalıdır. Bu da fiil takdir edilmeden mümkündür ve "Allah bir çocuk edindi." ifadesinden sonra bildirme kiplerinden ziyade inşâî bir ifadeyi ve "Haşa!", "Asla!" veya "Hayır!" gibi ünlemleri gerektirmektedir.

---

34 el-Ahfeş, Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, I-II, Tahkik: Hüdâ Mahmûd, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1990, I, 64; en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 33.

35 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 528.

36 İbn Atıyye, Abdullah b. Gâlib el-Endelusî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-V, Tahkik: Hânî el-Hâc, Dâru't-Tevfîkıyye li't-Turâs, Kahire, 2001, I, 112.

37 Ebû Hayyân el-Endelusî, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, I-VIII, Tahkik: Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 297.

38 İlk beş yorum sübhân masdarının, mef'ûlüne muzâf olduğu yönündeki yorumlardır. Masdar, fâiline muzâf kabul edildiğinde ise sübhânek ifadesinin takdiri "تَنَزَّهْتَ وَتَبَاعَدْتَ مِنَ السُّوء" şeklinde olmaktadır. Yine sübhânehû ifadesine ilişkin "كَلِمَةُ تَنْزِيهٍ يُنَزِّهُ بِهَا نَفْسَهُ عَمَّا قَالُوهُ" şeklindeki yorumda da masdar fâiline muzâf kabul edilmektedir. Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I, 36; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 110; er-Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Gayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, 1981, IV, 26; el-Halebî, *ed-Dürru'l-Masûn*, I, 265-266.

39 Sübhân kelimesi Kur'an'daki tüm kullanımlarında muzâf konumundadır ve "sübhânehû", "sübhânek", "sübhânallâh", "sübhânellezî", "sübhâne rabbinâ", "sübhâne rabbike", "sübhâne rabbî", "sübhâne rabbi's-semâvât" ifadelerinde olmak üzere kırk bir yerde geçmektedir.

40 Bakara, 2/32.

41 Bakara, 2/116.

42 Enbiyâ, 21/22.

43 en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 61;

44 ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 388; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, I, 200; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 314.

45 Bakara, 2/116.

Süheylî dışındaki yorum ve değerlendirmelerde sübhân masdarı sonuç olarak bir fiille ilişkilendirilmektedir. Nitekim fiil tasrih etmeden yalnızca anlama vurgu yapan yorumcular, ifadenin nasb durumunu açıklama gereği duyduklarında "masdar" olgusuna değinmektedirler. Masdar terimi ise erken dönem kaynaklarında gramatik açıdan "mef'ûl mutlak" anlamında kullanılmaktadır. İfadenin münâdâ olduğu yönündeki görüş de fiil-mef'ûl ilişkisine dayanmaktadır. Çünkü münâdâ, bu anlayışa göre muzmer fiil ile veya nidâ edatının doğrudan kendisi ile mansûb kabul edilmektedir. Özetle, söz konusu üç yorum, gramatik çözümlemenin tamamlanabilmesi için fiil takdirinin zorunlu olduğu konusunda birleşmektedir. Bu ortak görüşün hangi temel varsayımlara dayandığının belirlenmesi, Süheylî'nin eleştirisinin gerisindeki etmenleri açıklamaya katkıda bulunacaktır. Klasik nahiv anlayışında cümlenin isim cümlesi ve fiil cümlesi şeklinde sınıflandırılmış olması, bu noktada önem kazanmaktadır. Nitekim bu tasnif, tüm gramatik çözümlemeler üzerinde belirleyici bir unsur niteliği kazanmış ve sübhân masdarı da dâhil birçok mansûb kelimenin i'râb durumu, öncelikli olarak fiil takdiri yoluyla açıklanmıştır. Süheylî'nin yaklaşımının temel hususiyeti, fiil takdirini zorunlu olmaktan çıkararak söz konusu cümle tasnifinin sınırlarını genişletmeye imkân tanımasıdır. Sübhân masdarının nasb durumunu mahzûf bir fiil yerine kasd kavramı ile açıklamak, fiil cümlesi ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. İsim cümlesi de söz konusu edilmediğine göre sübhânek ifadesinin farklı bir sınıflandırmaya tabi tutulması gerekmektedir. Bu durumda cümle türlerine ilişkin yeni yaklaşımlara bakma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Modern dönemde cümleyi isnâdî cümleler ve gayr-i isnâdî cümleler olmak üzere ikiye ayıran yaklaşım, bu noktada Süheylî'nin değerlendirmeleriyle uyum göstermektedir.

Gayr-i isnâdî cümleler, fiil-fâil veya mübtedâ-haber şeklinde herhangi bir isnâd ilişkisine ihtiyaç duymayan, konuşucunun duygusal bir tepkisini (ünlem:ifsâh:exclamation) dile getiren ve tek bir sözcükten oluşabilen cümleler olarak tanımlanmaktadır. Arap dilinde nidâ, taaccüb, tahzîr-iğrâ, kasem, medih-zem, ismu'l-fiil ve ismu's-savt cümleleri gayr-i isnâdî cümleler olarak değerlendirilmektedir.[46] Süheylî'nin sübhânallâh ifadesi için kullandığı "herhangi bir bildirim amacı taşımayan" (mücerreden ani'l-ihbâr) ifadesi ile gayr-i isnâdî cümleleri tanımlada kullanılan niteliklerin aynı hususa işaret ettiği görülmektedir. O halde sübhân masdarının kullanımına ilişkin anlamsal ve yapısal değerlendirme düzeylerinden birincisi burada ortaya çıkmaktadır. Buna göre sübhânallâh ifadesi, bildirim amacından uzak ve duygusal bir tepkiyi dile getiren bir cümledir. Yapısal açıdan bakıldığında ise bu ifadenin hep aynı şekilde kullanılan kalıplaşmış sözlere[47] (sıyağ meskûke) benzediği ve bu yönüyle deyimsel bir ifade (idiomatic) mahiyetini kazandığı görülmektedir. Öyleyse bu ifadeyi, aynı anlamsal ve yapısal özelliklere sahip diğer ifadelerle bir arada değerlendirmek gerekmektedir. Böyle bir değerlendirme ise şart cümlesi ve zarf cümlesi açılımları[48] dışındaki tüm gramatik yaklaşımlara hâkim olan ikili (isim/fiil) cümle tasnifi ile mümkün değildir. Sübhânallâh ve buna benzer cümleler, anlamsal açıdan gayr-i isnâdî cümle olarak kabul

46 Muhammed Hamâse Abdullatîf, *el-Alâmetu'l-İ'râbiyye fi'l-Cumle*, 97, 106; Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 113, 116;

47 Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 117.

48 Bu iki öneri, nahiv bilginleri tarafından kabul görmemiş ve söz konusu cümleler neticede isim cümlesi veya fiil cümlesi olarak kabul edilmiştir. Bkz. Muhammed Hamâse Abdullatîf, *Binâu'l-Cumleti'l-Arabiyye*, Dâru Garîb, Kahire, 2003, 37; Muhammed İbrahim Ubâde, *el-Cumletu'l-Arabiyye Mukevvinâtuhâ Envâuhâ Tahlîluhâ*, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire, ty., 132-133.

edilmekle birlikte biçimsel olarak isim-fiil ikiliği dışında bir cümle türüne dâhil edilmelidir. Bu da klasik Arap gramerinde isim, fiil ve harf şeklindeki kelime tasnifine bakmayı gerektirmektedir.

Arap gramerinde isim, fiil ve harf şeklindeki kelime tasnifinin ne ölçüde yeterli olduğu ve ismu'l-fiil, ismu's-savt, medih-zem ve taaccüb sözcüklerinin kelime türü olarak hangi gruba dâhil edileceği konusu, tartışılan bir konu olmuştur. Söz konusu kelime grupları, kendilerine özgü hususiyetler dışında isim, fiil ve hatta harfe ait bazı özelliklere sahip olabilmektedir. Bu bağlamda esmâu'l-ef'âl adı verilen kelimeleri tanımlamak üzere erken dönemde dördüncü bir kelime türü olarak "hâlife"[49] teriminin ortaya atıldığı bilinmektedir. Modern dönemde hâlife teriminin kapsamını genişleten Temmâm Hassân (ö. 2011), esmâu'l-efâl ile birlikte ismu's-savt, medih-zem ve taaccüb sözcüklerinin üçlü taksimin dışında "hâlife" türüne ait olduklarını ve bu sözcüklerle oluşturulan cümlelerin kasem, nüdbe ve istigâse cümleleriyle beraber inşâî cümle türünün duygusal tepki bildiren cümleler (ifsâhî cümleler) grubunu oluşturduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla hâlife cümlelerinin mâzî, muzâri veya emir sıygalı cümlelerle karşılanması doğru değildir. Örneğin ismu'l-fiil grubuna ait olduğu ifade edilen هَيْهَاتَ (Heyhat! Ne yazık!) ifadesinin بَعُدَ (Uzak oldu, uzaklaştı.) fiili ile karşılanması veya أُوْهِ (Ah! Of!) ifadesinin أَتَوَجَّعُ (Acı duyuyorum.) şeklinde açımlanması, anlam ve vurgunun kaybolmasına yol açmaktadır. Nitekim acı duyduğunu belirten bir kimsenin ne(y)den acı duyduğu sorulurken "Eyvah!" diye seslenen bir kimsenin yardımına koşulacaktır.[50]

Hâlife cümlelerinin nasıl i'râb edileceği hususu, fiil-fâil veya mübtedâ-haber dışında yeni terimler gerektirmektedir. Buna göre, cümlenin iki temel unsuru, hâlife ve zamîme terimleriyle ifade edilmektedir. Örneğin نِعْمَ الرَّجُلُcümlesinde نِعْمَ sözcüğü hâlife (hâlifetu'l-medh) ve الرَّجُل sözcüğü zamîmedir (zamîmetu'l-medh). Aynı şekilde مَا أَجْمَلَ السَّمَاءَ cümlesinde sırasıyla edat (taaccüb edatı), hâlife (hâlifetu't-taaccüb) ve taaccüb edilen unsur (el-müteacceb minh) yer almaktadır.[51] Hâlife grubuna ait tüm cümlelerde uygulanan bu çözümlemenin sübhânallâh ifadesi için de uygulanması, fiil takdirinin yol açtığı anlamsal sorunları ortadan kaldıracaktır.

Özetle sübhânallâh ifadesine ilişkin fiil takdiri, cümlenin isim cümlesi ve fiil cümlesi şeklinde sınıflandırılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve anlamın kaybolması pahasına tasnife olan bağlılık devam ettirilmektedir. Hâlife ve gayr-i isnâdî cümle terimlerinden hareket edildiğinde ise biçimsel ve anlamsal yönlerden ortak özellikler gösteren ifadelerin yeni bir cümle türü olarak tasnif edilmesi mümkün hale gelmektedir. Bu gruptaki ifadelerin tamamının anlamsal açıdan duygusal tepki bildiren ve muhatapta belirli bir etki yaratmayı amaçlayan (affective language) inşâî ifadeler olmaları, biçimsel açıdan ise kalıplaşmış söz ve deyimsel ifade mahiyetini göstermeleri, "hâlife

---

49 Ebû Hayyân el-Endelusî, Muhammed b. Yusuf b. Ali, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab,* I-V, Tahkik: Receb Osman Muhammed, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1998, V, 2289; es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi',* III, 82; es-Sabbân, Ebu'l-İrfan Muhammed b. Ali, *Hâşiyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Uşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik,* I-IV, Tahkik: Tâhâ Abdurraûf Sa'd, el-Mektebetu't-Tevfîkıyye, Kahire, ty., I, 61. Hâlife terimini ortaya atan Ebû Cafer Ahmed b. Sâbir için bkz. es-Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât,* I-II, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ty., I, 311.

50 Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ,* 113-118, 124; Muhammed Hamâse Abdullatîf, *Binâu'l-Cumleti'l-Arabiyye,* 55.

51 Muhammed Hamâse Abdullatîf, *el-Alâmetu'l-İ'râbiyye fi'l-Cumle,* 102; Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ,* 116.

cümlesi" şeklindeki nitelendirmeyi kabul edilebilir kılmaktadır.[52] Bu da cümleye isim cümlesi ve fiil cümlesi şeklindeki tasnifin ötesinde bir mahiyet kazandırmaktadır.[53] Sübhânallâh ifadesinin hâlife cümlesi tanımlamasındaki niteliklere sahip olduğu düşünüldüğünde ve klasik eserlerde sübhân masdarının kullanımına ilişkin hususiyetler -fiil takdirinin yol açtığı anlamsal sorunlarla birlikte- göz önüne alındığında bu ifadenin ikili cümle tasnifinin dışında değerlendirilmesi bir zorunluluk halini almaktadır. Nitekim klasik nahiv eserlerinde sübhân masdarının altı kullanımsal niteliği ön plana çıkarılmaktadır.

5. Sübhân Masdarının Kullanımına İlişkin Hususiyetler ve Çeviri Sorunları

Arap dilinde alem isim, vazedildiği varlığın (müsemmâ) niteliği bakımından, nesneler (a'yân/cevâhir) için kullanılan alem isimler ve kavramlar (meânî/a'râz) için kullanılan alem isimler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrıma göre sübhân sözcüğü, tesbih, tenzih ve berâe kavramları için kullanılan bir alem isimdir.[54] Benzer bir kullanım, vaîd anlamındaki "evlâ leke" ifadesi için de söz konusudur.[55] Sözcüğün alem olma özelliği, bazı kaynaklarda "tesbih kavramından bedeldir" şeklinde de ifade edilmektedir.[56]

Sübhân masdarının bir diğer özelliği gayr-i mutasarrıf olmasıdır.[57] Bu; yalnızca mansûb (lâzimu'l-fetha) olarak kullanılıp refʿ veya cer durumlarının söz konusu olmaması, diğer masdarlar gibi harf-i tarif kabul etmemesi ve müsnedün ileyh, müsned veya mefʿûl konumlarında bulunmaması anlamına gelmektedir.[58]

Sübhân masdarı, muzâf olarak kullanılan bir sözcüktür. Kaynaklarda "lâzimu'l-izâfe" ve "müftekırun ile'l-izâfe" gibi nitelendirmelere konu olan sözcük, muzâfun ileyh'e ihtiyaç duyan sözcükler başlığı altında ele alınmaktadır.[59] Dolayısıyla izâfetten kesilmesi durumunda, "sübhâne" şeklinde ve muzâfun ileyh takdir edilerek kullanılmaktadır. Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın سُبْحَانَهُ ثُمَّ سُبْحَانًا ifadesinde olduğu gibi tenvinli kullanımı ise şiir zarureti

52 Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Maʿnâhâ ve Mebnâhâ*, 116-117; Muhammed Hamâse Abdullatîf, *Binâu'l-Cumleti'l-Arabiyye*, 55.

53 Farklı tasnifler için bkz. Muhammed Hamâse Abdullatîf, *el-Alâmetu'l-İʿrâbiyye fi'l-Cumle*, 17 vd.; Şaban Salâh, *el-Cumletu'l-Vasfiyye fi'n-Nahvi'l-Arabî*, Dâru Garîb, Kahire, 2004, 145 vd.

54 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 197-198; İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, (Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid'in el-Uddetu's-Sâlik'i ile birlikte), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ty., I, 133; İbn Yaîş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn, *Şerhu'l-Mufassal*, I-IV, Tahkik: Ahmed es-Seyyid Ahmed-İsmail Abdulcevvâd Abdulganî, el-Mektebetu't-Tevfîkıyye, Kahire, ty., I, 74; es-Süyûtî, *Hemʿu'l-Hevâmiʿ*, II, 87.

55 el-Esterâbâdî, Radıyyuddîn Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, I-IV, Tashih: Yûsuf Hasen Ömer, Menşûrâtu Câmiati Kâryûnus, Bingazi, 1996, II, 248.

56 el-Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Ferâhîdî, *el-Cumel fi'n-Nahv*, Tahkik: Fahruddîn Kabâve, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1985, 109.

57 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 348; el-Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 64.

58 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 322; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, I, 233; el-Galâyînî, Mustafa, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, I-III, Tahkik: Abdulmunʿim Hafâce, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1987, II, 250; III, 33.

59 İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, I, 33.

ile açıklanmakta, "es-sübhân" şeklindeki sınırlı sayıdaki kullanım şâz olarak kabul edilmektedir.[60]

Sübhân masdarının kullanımına ilişkin hususiyetlerden bir diğeri, bu sözcükle oluşturulan ifadelerin inşâî ifadeler olarak kabul edilmesidir. Nitekim İbn Fâris (ö. 395/1004), cümleyi anlam bakımından haber, istihbar, emir, nehiy, dua, taleb, arz, tahzîz, temenni ve taaccüb türlerine ayırdıktan sonra sübhânallâh ifadesini, lafız itibarıyla haber üslûbunda olup haber dışında anlamlar (inşâ) bildiren ifadeler kategorisine dâhil etmektedir. Buna göre وَالمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ ifadesi emir, عَفَا اللهُ عَنْهُ ifadesi dua anlamında olduğu gibi sübhânallâh ifadesi de tazim anlamındadır.[61]

Sübhânallâh ifadesinin inşâî bir ifade olarak kabul edilmesi, gayr-i talebî inşâ cümleleri arasında sayılan taaccüb ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim Arapların bir şaşırma belirtisi olarak kullandıkları سُبْحَانَ مِنْ كَذَا ifadesinin, birincisi مَا أَبْعَدَهُ şeklinde, ikincisi ise عَجَبًا لَهُ veya تَعَجُّبٌ مِنْهُ şeklinde olmak üzere iki açımlaması yapılmaktadır.[62] Buradaki taaccüb, nekîr (yadırgama) sözcüğü ile de ifade edilmektedir.[63] Söz konusu iki açımlamadan birincisi (mâ eb'adehû) kıyâsî, ikincisi (aceben lehû) ise semâî taaccüb üslûbuna aittir. Her iki açımlama سُبْحَانَ مِنْ عَلْقَمَةَ الفَاخِرِ ifadesinde bir araya getirildiğinde, söz konusu kimsenin övünülebilecek niteliklere sahip olmadığı, övünmenin ona uzak bir nitelik olduğu (مَا أَبْعَدَ فَخْرَهُ) kastedilerek gösterdiği tutum karşısındaki şaşkınlık (عَجَبًا لَهُ إِذ يَفْخَرُ) belirtilmektedir. Burada sülâsî "es-sebh" kökünün "bu'd" anlamına geldiğini belirtmekte fayda vardır.[64]

Sübhânallâh ifadesi; "كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِالله", "لِلهِ دَرُّهُ", "لِلهِ أَنْتَ", "مَا أَنْتَ مِنْ رَجُل" ifadeleri gibi semâî taaccüb ifadesi olarak kabul edilmektedir.[65] Bu bağlamda Ferrâ, سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ âyetinin[66] yorumunda, doğrudan taaccüb hususuna değinmiştir.[67] Sübhân kelimesinin taaccüb anlamı, bazı yorumcular tarafından kelimenin iştikakıyla da ilişkilendirilmiştir.[68]

Sübhân masdarının kullanımına ilişkin hususiyetlerden bir diğeri kelimenin hurûfu'l-meânî arasında zikredilmiş olmasıdır. Nitekim Zeccâcî (ö. 337/949), *Hurûfu'l-Meânî* adlı eserine "ni'me", "bi'se", "habbezâ" gibi medih-zem bildiren sözcükleri, "sah", "meh" gibi ismu'l-fiilleri ve "lebbeyk", "sa'deyk", "veyl" ve "sübhânallâh" gibi masdarları almıştır. Dolayısıyla bu

---

60 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 326; İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillah et-Tâî el-Ceyyânî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'ş-Şâfiye*, I-IV, Tahkik: Abdulmun'im Ahmed, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Mekke, 1982, II, 958; es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, II, 85-86.

61 İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-Arab fî Kelâmihâ*, Tahkik: Ömer Fâruk et-Tabbâ', Mektebetu'l-Maârif, Beyrut, 1993, 183-184.

62 İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mucmelu'l-Luga*, Tahkik: Züheyr Abdulmuhsin Sultân, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986, 482; İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, I-VI, Tahkik: Abdusselâm Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, yy., 1979, III, 125; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ty., II, 471.

63 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 504.

64 İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, III, 125.

65 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 293; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, I, 109; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 250; es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, III, 22-23; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 471.

66 Nahl, 16/1

67 el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 94.

68 Semerkandî (ö. 373/983), sübhânallâh lafzının taaccüb bildiren iki ayrı kelimenin ("süb" ve "hân") birleşmesinden ortaya çıktığına dair bir görüş aktarmaktadır. Buna göre Araplar taaccüb ettiklerinde "hân", acemler ise "süb" demektedirler. Bkz. es-Semerkandî, Ebu'l-Leys, *Bahru'l-Ulûm*, I-III, Tahkik: Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 109.

ifadeler, Zeccâcî'ye göre özel/belirli manalara delâlet eden mana harfleridir.[69] Sübhân kelimesinin, gayr-i mutasarrıf olması bakımından harfe benzemesi nedeniyle, bazı nahiv bilginleri tarafından mebnî kabul edilmesi bu noktada önemlidir.[70]

Sübhân masdarının kullanımına ilişkin söz konusu ayırıcı özelliklerle kelimenin anlam çerçevesini oluşturan tenzih, tebrie, tenezzüh, teberri, bu'd ve tazim gibi anlamlar bir tarafta, sübhânallâh ifadesinin fiil takdirine dayalı gramatik çözümlemesi diğer tarafta olmak üzere karşılaştırmalı bir değerlendirme yapıldığında söz konusu iki taraf arasında ne ölçüde bir uyum bulunduğu hususu açıklığa kavuşturulabilir. Buna göre sübhân masdarının kullanımsal özellikleri, bu masdarla kurulan cümlelerin fiil cümlesi sayılmasını zorlaştıracak nitelikte olup bu cümlelerin kendilerine özgü bir hususiyet kazanmalarını sağlamaktadır. Fiil takdiri, sübhânallâh ifadesinin özellikle inşâî bir cümle olma özelliğinin ve taaccüb, tazim, medih gibi anlamlarının gizlenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla "أُسَبِّحُ سُبْحَانَ الله" şeklindeki bir takdir, İbn Cinnî'nin münâdâ konusunda değindiği üzere cümlenin türünü değiştirmekte, üslûba ait özelliklerin kaybolmasına yol açmakta, dil dizgesinin onaylamadığı bir hazif türünü öngörmekte ve kastedilen anlamın muhataba eksik olarak aktarılmasına neden olmaktadır. Süheylî'nin el-mansûb bi'l-kasd önerisi, ifadeyi herhangi bir bildirim cümlesi olmaktan çıkararak söz konusu sorunların çözümüne imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla sübhânallâh ifadesi; taaccüb, medih-zem, ismu'l-fiil ve ismu's-savt kategorilerinin yanında gayr-i isnâdî cümleler grubuna dâhil edilebilmektedir. Bu durumda, fiil-fâil veya mübtedâ-haber şeklinde herhangi bir isnâd ilişkisinin kurulmadığı cümle, hâlife-zamîme şeklinde çözümlenecektir. Bu şekilde bir çözümlemeden sonra yapılacak anlamlandırma, gerek kaynak dilde gerek çeviri yapılacak hedef dilde cümlenin dile getirdiği duygusal tepkiyi ortaya koyacak nitelikte olacaktır.

Bakara Suresi'nin otuz ikinci âyetinde geçen ve melekler tarafından Allah'a söylendiği bildirilen {سُبْحَانَكَ} ifadesinin Türkçe çevirilerine bakıldığında, bu çevirilerde sözdizimsel açıdan iki tercih yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, klasik çözümlemelere uygun bir biçimde fiil cümlesi şeklinde yapılan çeviridir. Bu tercihe göre {سُبْحَانَكَ} ifadesi "Seni tesbih ve tenzih ederiz.", "Seni tüm noksan sıfatlardan arı biliriz.", gibi anlamlara gelmektedir. İkinci çeviri tercihinde ise isim cümlesi kullanılmaktadır. Buna göre ifade için ya "Sen yücesin.", "Sen münezzehsin.", "Sen kusursuz ve eksiksizsin.", "Sen tek otoritesin." gibi karşılıklar kullanılmakta ya da ödünçleme kabilinden olarak "Subhânsın yâ Rab!" denilmektedir.[71] İsim cümlesi tercihi, hudûs ve teceddüt bildiren fiil cümlesine göre süreklilik aktarma imkânı sunsa da bir bildirim cümlesi olarak ifadenin sahip olduğu ayırıcı özellikleri ortaya çıkarmakta yetersiz kalmaktadır. Nitelikli bir çeviri, anlamsal açıdan ifadedeki taaccüb, inkâr ve medih gibi duygusal tepkileri belirtecek şekilde olmalı ve biçimsel açıdan ifadeye ait

69 ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshak, *Hurûfu'l-Meânî*, Tahkik: Ali Tevfik Hamed, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1986, 16-18.

70 es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, II, 87.

71 Söz konusu çeviriler için bkz. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, I-VIII, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1993, I, 297; Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I-III, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1962, I, 19; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ty., I, 37; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çevirenler: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, 11; Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm'in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1982, I, 51.

ayırıcı özellikleri ortaya çıkarmalıdır. Bu da bildirme kipi tercihlerinden ziyade "Haşa!", "Asla!", "Hayır!" gibi duygusal tepki bildiren ünlemler kullanmayı ve hedef dilin tüm imkânlarını zorlamayı gerektirmektedir.

İfadenin duygu yükünün çeviride korunması hususu, çeviribilimde "dinamik eşdeğerlik" (eng. dynamic equivalence) kavramıyla açıklanmaktadır. Buna göre kaynak metinle erek metin arasında, ifadenin muhatapta uyandırdığı etki bakımından bir eşdeğerlik aranmalıdır. Bu da çoğu zaman biçimsel eşdeğerliğin (eng. formal equivalence) sınırlarını aşmayı gerektirmektedir. İşlevsel eşdeğerlik (eng. functional equivalence) olarak da adlandırılan dinamik eşdeğerlik kavramı, muhatabın ifade karşısında gösterdiği tepkiye odaklanmakta ve çeviriyi, erek metnin muhatabının gösterdiği tepkinin kaynak metnin muhatabının gösterdiği tepkiye olan yakınlığı ölçüsünde değerlendirmektedir.[72] İnşâî cümleler, söz ile ne istendiğinin belirlenip ona göre davranış biçimlerinin geliştirilmesi amacı taşıyan cümleler olarak tanımlandığında dinamik eşdeğerlik kavramının ifadenin muhatap üzerindeki etkisine yaptığı bu vurgu, ihbâr-inşâ karşıtlığı bağlamında daha da önemli hale gelmektedir.

6. Sonuç

Modern döneme ait nahiv çalışmalarında olduğu gibi erken dönem kaynaklarında da hâkim söylemin dışında ve dilsel gerçeklik tarafından doğrulanabilen farklı gramatik yaklaşımların bulunduğu görülmektedir. İbn Cinnî'nin nidâ konusuna ilişkin ihbâr-inşâ karşıtlığı bağlamındaki eleştirileri, muzmer fiillerle mansûb kabul edilen masdarlardan biri olan sübhân kelimesi için de geçerli gözükmektedir. Süheylî, "sübhânallâh" ifadesi için yapılan fiil takdirlerinin anlamsal sorunlara yol açtığı görüşündedir. Süheylî'nin tasnifine göre sübhân masdarı için fiil takdir etmek, masdarın belirli bir fâil ve muayyen bir zamanla tahsis edilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla fiil takdiri yoluyla bildirim cümlesi tercihi yerine, ifade inşâî bir cümle olarak kabul edilmelidir. Nitekim sübhân masdarıyla kurulan cümlelerin inşâî cümleler olduğu hususu, klasik nahiv eserlerinde sübhân masdarının kullanımına ilişkin hususiyetlerden biri olarak zikredilmektedir. Ayrıca nahiv bilginlerince semâî taaccüb ifadelerinden biri olarak kabul edilen sübhânallâh ifadesi, konuşucunun duygusal bir tepkisini dile getiren –taaccüb cümlelerinin de içinde olduğu- gayr-i isnâdî cümle türlerinin tüm özelliklerini göstermektedir. Arapların taaccüb ettikleri hususlar karşısında bu ifadeyi kullanmaları göz önüne alındığında ifadenin fiil takdir edilerek ihbârî bir cümleye dönüştürülmesi, eleştiriye açık hale gelmektedir. Ayrıca fiil takdiri söz konusu olduğunda mâzî, muzâri ve emir sıygalarından hangisinin tercih edileceği hususu da ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Fiil cümlesi hudûs ve teceddüt bildirirken gayr-i isnâdî cümlelerde bundan söz edilememektedir. Fiil takdirinde bulunan bazı dilcilerin ifadedeki hazfin nedenini, fiili ortadan kaldırarak ifadeye süreklilik anlamı katmak şeklinde açıklamaları bu noktada önem kazanmaktadır. Dolayısıyla anlam ve vurgunun aleyhine gerçekleşen fiil takdirinin âmil teorisinin dayattığı bir zorunluluk olduğu anlaşılmaktadır.

Nahiv bilginleri tarafından alem, gayr-i mutasarrıf, taaccüb ifadesi, lâzimu'l-izâfe ve mebnî olma gibi niteliklerle anılan sübhân masdarının dilbilimsel açıdan ele alınmasında gramatik çözümleme ve anlamlandırma

72 Nida, Eugene-Taber, Charles, *The Theory and Practice of Translation*, E. J. Brill, Leiden, 1982, 1, 200; Kenny, Dorothy, "Equivalence", *Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, Oxfordshire, 2009, 97; Rifat, Mehmet vd., *Göstergebilim Dilbilim ve Çeviribilim Terimleri Sözlüğü*, Sel Yayınları, İstanbul, 2010, 62.

hususları önem arz etmektedir. Dil dizgesi, gramatik çözümlemenin anlam üzerinde bir değişikliğe yol açmamasını bir ön koşul olarak belirlemektedir. Bu koşulun yerine getirilebilmesi için nahiv birikiminde yer alan tüm yaklaşımlardan yararlanmak mümkündür. Süheylî'nin sübhânallâh ifadesine ilişkin "mücerreden ani'l-ihbâr" ve "el-mansûb bi'l-kasd" kavramları temelindeki önerisi ile modern döneme ait gayr-i isnâdî cümle tanımlaması, sorunu çözebilecek nitelikte gözükmektedir. Fiil takdirinin neden olduğu anlam kaybını ortadan kaldırarak ifadenin ayırıcı özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan bu yaklaşım, anlamın hem içerik hem de biçim yönüyle korunmasını sağlarken gramatik kural belirleme çabalarının ve gramatik çözümleme faaliyetlerinin erken dönemlerde ve kesin bir biçimde sonlandırılmış faaliyetler olarak görülemeyeceğini de ortaya koymaktadır.

Sübhân masdarıyla kurulan cümlelerin anlamlandırılması ve anlamın başka bir dile aktarılması hususlarında, masdarın sahip olduğu ayırıcı özellikler belirleyici olmak durumundadır. Bu durum, ifadenin taşıdığı vurgu ve yan anlam dizgelerinin dikkate alınarak biçimsel eşdeğerliğin aşılmasını ve ifadenin muhatapta yarattığı etkinin hedef dilde de gerçekleşmesine odaklanan dinamik eşdeğerliğin amaçlanmasını gerektirmektedir. Sübhân masdarının kullanımına ilişkin hususiyetler dinamik eşdeğerlik kavramıyla birlikte değerlendirildiğinde sübhânallâh ifadesinin "Allah'ı tenzih ederim." şeklindeki çevirisi eleştiriye açık hale gelmektedir. Sübhânek ifadesinin meleklere veya insanlara atfedildiği âyetlerde açık fiil takdirleri zikredilmesine rağmen ifadenin mütekellimi Allah olduğunda –örneğin sübhânehû ifadesinde- fiil zikredilmeden yalnızca tenzih anlamına değinilmesi, anlam ile gramatik çözümleme arasında bir sorun olduğunu göstermektedir. Bu durum, çevirilere ya "Onun şanı yücedir." şeklinde isim cümlesi olarak ya da ödünçleme yapılmak suretiyle "Sübhâne!" veya "Tesbîh ona!" şeklinde yansımaktadır. Çözümleme ve çeviri işlemlerindeki bu eksiklik, ifadenin mütekellimi kim olursa olsun bildirme kipi tercihlerinden ziyade masdarın ayırıcı özelliklerine işaret edecek "Haşa!", "Asla!", "Hayır!" gibi duygusal tepki bildiren ünlemler kullanmayı ve hedef dilin tüm imkânlarını zorlamayı gerektirmektedir.

Kaynakça

Abdusselâm Muhammed Harun, *el-Esâlîbu'l-İnşâiyye fi'n-Nahvi'l-Arabî*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 2000.

el-Ahfeş, Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, I-II, Tahkik: Hüdâ Mahmûd, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1990.

el-Âlûsî, Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I-XXX, Tahkik: es-Seyyid Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.

Ebû Hayyân el-Endelusî, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, I-VIII, Tahkik: Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

……, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab*, I-V, Tahkik: Receb Osman Muhammed, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1998.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I-II, Tahkik: Fuad Sezgin, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, ty.

el-Esterâbâdî, Radıyyuddîn Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, I-IV, Tashih: Yûsuf Hasen Ömer, Menşûrâtu Câmiati Kâryûnus, Bingazi, 1996.

el-Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, I-III, Tahkik: Ahmed Yûsuf Necati-Muhammed Ali en-Neccâr, el-Hey'etu'l-Âmme'tu'l-Mısriyye li'l-Kitâb, Kahire, 1980.

el-Galâyînî, Mustafa, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye,* I-III, Tahkik: Abdulmun'im Hafâce, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1987.

Görgün, Tahsin, "İnşâ", *DİA,* I-XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, XXII, 339-341.

el-Halebî, es-Semîn, *ed-Dürru'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, I-XI, Tahkik: Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1987.

el-Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Ferâhîdî, *el-Cumel fi'n-Nahv*, Tahkik: Fahruddîn Kabâve, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1985.

İbn Atıyye, Abdullah b. Gâlib el-Endelusî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-V, Tahkik: Hânî el-Hâc, Dâru't-Tevfîkıyye li't-Turâs, Kahire, 2001.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, I-III, Tahkik: Muhamed Ali en-Neccâr, el-Hey'etu'l-Âmme li Kusûri's-Sekâfe, Kahire, 2006.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-Arab fî Kelâmihâ*, Tahkik: Ömer Fâruk et-Tabbâ', Mektebetu'l-Maârif, Beyrut, 1993.

……, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, I-VI, Tahkik: Abdusselâm Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, yy., 1979.

……, *Mucmelu'l-Luga*, Tahkik: Züheyr Abdulmuhsin Sultân, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986.

İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, (Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid'in el-Uddetu's-Sâlik'i ile birlikte), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ty.

İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâi'u'l-Fevâid*, I-V, Tahkik: Ali b. Muhammed el-İmrân, Dâru Âlemi'l-Fevâid, yy., ty.

İbn Madâ, *Kitâbu'r-Red ale'n-Nuhât*, Tahkik: Şevkî Dayf, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1947.

İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdillah et-Tâî el-Ceyyânî, *Şerhu't-Teshîl Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsıd,* I-III, Tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ-Târık Fethî es-Seyyid, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

……, *Şerhu'l-Kâfiyeti'ş-Şâfiye,* I-IV, Tahkik: Abdulmun'im Ahmed, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Mekke, 1982.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ty.

İbn Ya'îş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn, *Şerhu'l-Mufassal*, I-IV, Tahkik: Ahmed es-Seyyid Ahmed-İsmail Abdulcevvâd Abdulganî, el-Mektebetu't-Tevfîkıyye, Kahire, ty.

İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-Nahv*, I-III, Tahkik: Abdulhuseyn el-Fetelî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1996.

İbrahim Mustafa, *İhyâu'n-Nahv*, Mektebetu'l-Âdab, Kahire, 2013.

Kenny, Dorothy, "Equivalence", *Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, Oxfordshire, 2009, 96-99.

Muhammed Hamâse Abdullatîf, *Binâu'l-Cumleti'l-Arabiyye*, Dâru Garîb, Kahire, 2003.

……, *el-Alâmetu'l-İ'râbiyye fi'l-Cumle beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Dâru Garîb, Kahire, 2001.

……, *en-Nahv ve'd-Delâle*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 2000.

Muhammed İbrahim el-Bennâ, *Ebu'l-Kâsım es-Süheylî ve Mezhebuhu'n-Nahvî*, Dâru'l-Beyâni'l-Arabî, Cidde, 1985.

Muhammed İbrahim Ubâde, *el-Cumletu'l-Arabiyye Mukevvinâtuhâ Envâuhâ Tahlîluhâ*, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire, ty.

Mücellî Muhammed Ahmed Kerîrî, *Devru'n-Nahv fi't-Tevcîhi'd-Delâlî min hilâli Şurûhi Dîvâni'l-Hamâse fi'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî*, Kahire Üniversitesi, Dâru'l-Ulûm Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahire, 2010.

en-Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, *İ'râbu'l-Kur'ân*, Tahkik: Hâlid el-Alî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2008.

Nida, Eugene-Taber, Charles, *The Theory and Practice of Translation*, E. J. Brill, Leiden, 1982.

er-Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Gayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, 1981.

Rifat, Mehmet vd., *Göstergebilim Dilbilim ve Çeviribilim Terimleri Sözlüğü*, Sel Yayınları, İstanbul, 2010.

es-Sabbân, Ebu'l-İrfan Muhammed b. Ali, *Hâşiyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Uşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, Tahkik: Tâhâ Abdurraûf Sa'd, el-Mektebetu't-Tevfîkıyye, Kahire, ty.

es-Semerkandî, Ebu'l-Leys, *Bahru'l-Ulûm*, I-III, Tahkik: Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman, *el-Kitâb*, I-V, Tahkik: Abdusselâm Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988.

es-Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurahmân b. Abdillah, *Netâicu'l-Fiker fi'n-Nahv*, Tahkik: Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

es-Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, I-II, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ty.

……, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, I-III, Tahkik: Ahmed Şemsuddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

……, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Tahkik: Şuayb el-Arnavût, Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut, 2008.

Şaban Salâh, *el-Cumletu'l-Vasfiyye fi'n-Nahvi'l-Arabî*, Dâru Garîb, Kahire, 2004.

eş-Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerîa*, I-IV, Tahkik: Abdullah Dirâz, el-Matbaatu'r-Rahmâniyye, Mısır, ty.

Şevkî Dayf, "Mukaddime", *Kitâbu'r-Red ale'n-Nuhât*, Tahkik: Şevkî Dayf, 1-76, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1947.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXVI, Tahkik: Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire, 2001.

Tâhâ Huseyn, "İstihdâmu Zamîri'l-Gâib fi'l-Kur'ân ke İsm-i İşâra", *Mine'ş-Şâtıi'l-Âhar Kitâbâtu Tâhâ Huseyn el-Feransiyye*, Çeviren: Abdurreşîd es-Sâdık Mahmûdî, el-Merkezu'l-Kavmî li't-Terceme, Kahire, 2008.

et-Teftâzânî, Sa'duddîn Mesud b. Ömer, *el-Mutavvelale't-Telhîs*, el-Matbaatu'l-Osmâniyye, İstanbul, 1304.

Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, ed-Dâru'l-Beyzâ, 1994.

ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, I-V, Tahkik: Abdulcelîl Abduh, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1988.

ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshak, *Hurûfu'l-Meânî*, Tahkik: Ali Tevfik Hamed, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1986.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâikı Gavâmizı't-Tevhîd ve 'Uyûni-l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, I-VI, Tahkik: Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad, 1998.